

Parsons Sosyolojisinde Sosyal Düzen-Din İlişkisi

The Interrelation between Religion and Social Order in Parsons' Sociology

BÜNYAMİN DURAN

Prof. Dr., Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Celal Bayar University
Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of Economics, Manisa/Türkiye,
bduran42@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9639-9276

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü/Article Types: Arařtırma Makalesi/Research Article

Geliř Tarihi/Received: 25 Nisan/April 2023

Kabul Tarihi/Accepted: 27 Haziran/June 2023

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiř ve intihal içermedięi teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/katre/policy>

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Bünyamin DURAN

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: iikv@iikv.org

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Atıf | Cite as

Duran, Bünyamin. "Parsons Sosyolojisinde Sosyal Düzen-Din İlişkisi: The Interrelation between Religion and Social Order in Parsons' Sociology". *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi – Katre International Human Studies* (June / Haziran 2023), 1-18.

<https://doi.org/10.53427/katre.1287374>

The Interrelation between Religion and Social Order in Parsons' Sociology

Abstract

In the sociology of Talcott Parsons, social order and religion are intertwined, and religion is seen as playing an important role in maintaining social order. Parsons believed that religion provided a set of values and beliefs that helped to create and maintain social cohesion, order, and stability. Parsons argued that religion provided a framework of meaning that helped people to make sense of the world around them. Religion also provided a set of norms and values that governed social behavior and helped to regulate social interactions. This, in turn, contributed to the maintenance of social order. Parsons further argued that religion played an important role in promoting social integration and solidarity. Religion provided a sense of belonging and identity for individuals and helped to create a sense of community. This sense of community, in turn, helped to promote social cooperation and harmony. Moreover, Parsons identified two types of religious orientation: the "inner-worldly" and the "other-worldly" orientations. The inner-worldly orientation refers to a focus on the fulfillment of religious duties in the present world, while the other-worldly orientation emphasizes the attainment of salvation or eternal life in the afterlife. According to Parsons, the inner-worldly orientation is more compatible with modern society and its emphasis on rationality and efficiency. This type of religious orientation is seen as contributing to the maintenance of social order and stability by promoting conformity to social norms and values. Overall, Parsons believed that religion played an important role in maintaining social order and stability, and that it helped to promote social integration and solidarity. However, he also acknowledged that religion could be a source of conflict and tension if different religious groups held incompatible beliefs or if religious beliefs came into conflict with the norms and values of modern society.

Keywords: Sociology, Parsons, Social Order, Telic System, Cybernetic Hierarchy, Salvation, Solidarity..

Parsons Sosyolojisinde Sosyal Düzen-Din İlişkisi

Öz

Talcott Parsons, Weber ve Durkheim gibi sosyolojinin kurucu babalarından da ilham alarak modern sosyolojiye önemli katkılar yapmıştır. Sosyal düzen, dayanışma ve bütünlüğü maddî faydada gören ana akım faydacı görüşten ciddi şekilde ayrılmakla kalmamış, ilgili görüşlerin egemen olması durumunda bireyin özgür olamayacağı ve sosyal düzenin kurulamayacağı, Hobbes'in öngördüğü gibi herkesin herkesle savaşta olduğu bir kaos durumunun yaşanacağını ileri sürmüştür. Aynı şekilde siyasal liberalizm ve liberteryenizmin din ve ahlakla ilgili yaklaşımlarında da önemli ölçüde farklılaşarak özellikle dinin kültür, toplum ve bireysel davranışları belirleyen temel unsurlardan biri olduğu konusunda ısrar etmiştir. Aynı şekilde öznenin benlik oluşumunu gelenek, kültür ve değer yargularından bağımsız bir kendi kendine oluşum olarak gören liberal görüşten önemli ölçüde ayrılarak komunteryenlere benzer düşünceyi paylaşmıştır. Parsons, doğa bilimlerindeki gelişmelerden de geniş ölçüde yararlanarak inanç, kültür, kişisel davranış arasında 'sibernetik hiyerarşi' dediği bir yukardan aşağıya etkileşim ve belirleme olduğunu ileri sürerek kâinatın Allah tarafından yaratıldığı ve düzenlendiği görüşünü esas alan 'Telik Sistem'i genel sistemine dahil etmiştir. Sosyal düzen ve entegrasyonun kurucu inançlar olarak gördüğü Nihâî Kurtuluş, Nihâî Düzen, Nihâî Faillik gibi alt sistemlerin kültürü oluşturması, kültürün de sosyal ideal ve değerleri oluşturması yoluyla sağlanacağını ifade etmiştir.

Anahtar kelimeler: Sosyoloji, Parsons, Sosyal Düzen, Telik Sistemi, Sibernetik Hiyerarşi, Din.

The Interrelation between Religion and Social Order in Parsons' Sociology

Summary

In the sociology of Talcott Parsons, social order and religion are intertwined, and religion is seen as playing an important role in maintaining social order. Moreover, Parsons identified two types of religious orientation: the "inner-worldly" and the "other-worldly" orientations. The inner-worldly orientation refers to a focus on the fulfillment of religious duties in the present world, while the other-worldly orientation emphasizes the attainment of salvation or eternal life in the afterlife. According to Parsons, the inner-worldly orientation is more compatible with modern society and its emphasis on rationality and efficiency. This type of religious orientation is seen as contributing to the maintenance of social order and stability by promoting conformity to social norms and values. Overall, Parsons believed that religion played an important role in maintaining social order and stability, and that it helped to promote social integration and solidarity. However, he also acknowledged that religion could be a source of conflict and tension if different religious groups held incompatible beliefs or if religious beliefs came into conflict with the norms and values of modern society.

Parsons, inspired by his predecessors such as Kant, Weber and Durkheim, tried to make new expansions in modern sociology. Most importantly, while Kant was hesitant to include the religious sector in philosophy and sociology, Parsons criticized this and tried to include religion in sociology. Parsons opposed the utilitarianism approach generally accepted by traditional and modern economists and argued that only the motivation of utility satisfaction could not provide social order and solidarity. On the other hand, he developed a theory of voluntarist action, claiming that each individual can be under the influence of different motives and motivations, and that the final decision is freely given by the actor. Parsons also made extensive use of the tools of the natural sciences and developed the thesis of the 'cybernetic hierarchy' to show that social order can be maintained by religious principles. Accordingly, he tried to prove that culture is determinant among subsystems of culture, society, individual and individual behavior, and therefore social ideals and values are determined by culture. Parsons emphasized that social values are gradually assimilated and internalized by children through socialization, and in this process, family and school have extremely important duties. Apart from the family, children assign important tasks to religious culture and social values in the action processes, saying that they act under the guidance of shared values in action coordination and communication with others and work with ready-made formulas.

Although Habermas fully embraces the content of Parsons' theory, it would be contrary to scientific methodology and logic to evaluate the supernatural telic system in line with empirical subsystems; argues that it would be more methodical to evaluate the belief system within the culture rather than as a separate category. He even reorganizes this theory and systematizes it within the framework of the 'Life World'. According to him, life is the basic components of the universe; It consists of culture, society and personality. This universe is dynamic, not static; Culture must be constantly reproduced. This takes place in two ways: material reproduction and symbolic reproduction. While the first has a technological and economic content, the second corresponds to the content of Parsons' telic system. At the same time, the universe of life has two other functions: social integration and socialization of new generations. The symbolic reproduction of culture takes place through theology, philosophy, and non-commercial art. If the universe of life is not colonized by money (economy) and bureaucracy (politics), which it calls the 'system', it will function in a healthy way and social integrity, interpersonal cooperation and awareness of responsibility will be ensured; He can also communicate in the socialization process, he says that new generations with a strong sense of belonging will grow. If the universe of life is colonized by the system, pathologies such as loss of meaning, loss of freedom, alienation/reification, anomie, selfishness, unstable belonging, and social polarization will occur. According to Habermas, culture, society, personality and individual attitude, which are the basic

components of Parsons' action system, are the sources of communication action. According to Habermas, the universe of life and the act of communication are interconnected structures. Because, according to him, the act of communication is based on cultural knowledge. Cultural knowledge is internalized through the socialization process. Moreover, communicative action is fueled by the resources of the life universe (society including culture, family, economy, government and religious organizations, personality and behavioral organism including id, ego and super ego).

As a result, Parsons argues that religious founding beliefs determine culture, culture determines social values and ideals and they are institutionalized by social structures and these values are internalized by children through socialization, thus qualities and principles such as justice, solidarity, fraternity, self-sacrifice and strong belonging make it possible to provide social order.

Giriş

Modern sosyal düzen ya da sosyal bütünleşme düşüncesinin birbirine zıt iki eksenle ilerlediğini söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi ana akım ekonomistlerin temsil ettiği 'faydacı yaklaşım', diğeri faydacı yaklaşıma karşı çıkan 'dayanımcı-iletişimci yaklaşım'dır. Birinci akım, Bentham'dan Mill, Adam Smith, Keynes ve günümüz ana akım iktisatçı ve sosyologlarına kadar uzanan çizgiyle temsil edilir. Bunlar genel olarak atomistik, pozitivist, indirgemeci ve determinist yaklaşımları savunurlar. İkinci akım daha fazla iktisat sosyolojisiyle ilgilenen Durkheim, Weber, Adorno, Parsons, Rawls, Habermas gibi düşünürler tarafından savunulur. Bunlar farklı tonlarda olsa da toplumcu, özgürlükçü, dayanımcı, iletişimci görüşler etrafında teoriler geliştirilmiştir. Bunlar arasında Parsons gibi düşünürler de teorilerinde dini düşünceye de geniş yer vermişlerdir.

Bu çalışmada ünlü ABD'li sosyolog Talcott Parsons (1902-1979)'ın sosyal düzen-din ilişkisi incelenecektir. Burada ilk olarak Parsons'ın (1) sosyal düzenin birey çıkarlarının ve tatmininin maksimum kılınmasıyla sağlanacağını ileri süren faydacı yaklaşıma eleştirisini, daha sonra (2) Parsons'ın sosyal düzen-din ilişkisini ve en sonunda da (3) bu yaklaşıma yöneltilen eleştiriler ele alınacaktır.

1. Faydacı Yaklaşım ve Sosyal Düzen

Parsons'un sosyal düzen-din ilişkisiyle ilgili yaklaşımlarını incelemeye geçmeden önce faydacı yaklaşımın 'sosyal düzen problemi' olarak adlandırdıkları düşünce üzerinde kısaca durmakta yarar vardır.

1.1. Hobbes ve 'Düzen Problemi'

Parsons kendi sosyal düzen teorisini ortaya koymadan önce faydacı yaklaşımın ileri sürdüğü Hobbes'çu düzen problemi olarak ifade edilen konuyu inceler. Ona göre insan davranışlarının sadece ekonomik çıkarlar tarafından belirlenmesi durumunda Hobbes'un öngördüğü 'düzen problemi' ile karşı karşıya kalınacaktır.

Parsons'a göre Hobbes'un sosyal düşüncesinin temelini herkesin herkese düşman olduğu bir 'doğa durumu' oluşturur. Hobbes, insanın kendisini yönlendiren çok sayıda duygu olduğuna dikkat çekerek 'iyi' kavramının insanın hoşuna giden şey olduğunu ifade eder. Ancak ona göre, bu arzuların taleplerinin gerçekleşmesinin önünde çok sayıda engel vardır. Bu engeller insan-insana ilişkinin doğasında yatar. Davranışların belirlenmesinde insan aklının etkisi olmakla birlikte akıl insana kılavuzluk yapan ayrı bir ilke değil, insanın kaba hayvansal duygularının hizmetinde olan bir araçtır. İnsan arzuları tamamen tesadüfidir, yani nesnelere bizzat kendi doğalarından elde edilmiş "iyi" ve "kötü" yasaları

yoktur. Hobbes'a göre, insan eyleminin nihai hedefi çok farklı olduğundan insanları çatışmadan alıkoyacak hiçbir şey yoktur.

Hobbes, bu tehlikeli çatışmanın nedenini kısmen fizikî 'güç'te görür. Her insan kendi arzularını gerçekleştirmek için çabalayacağına göre, amaçlarını gerçekleştirecek araçlar üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışacaktır. Kişi şimdi sahip olduğu güçle gelecek arzularını gerçekleştirir. Ancak amaçların gerçekleşmesinde kullanılacak araçlar sınırlıdır. Bu durumda güç kullanımı devreye girecektir. Kişiler güç kullanarak başka insanların bu araçları ele geçirmesini önlemeye çalışacaklar ve bu nedenle sürekli çatışma kaçınılmaz olacaktır. Bu süreçte güç insanlar arasında çatışma ve parçalanmanın nedenidir.

Hobbes'a göre doğa, insanları fiziki güç ve zekâ açısından eşit olarak yaratmıştır. Birinin bedeni daha güçlüyse öbürünün zekâsı daha güçlüdür. Bu nedenle herkesin amaçlarının elde edilebileceğine dair beklentileri de eşittir. Şayet iki insan, ikisinin birden elde edemeyeceği aynı şeye talip iseler onu elde etmek için hileye başvurma ve öldürücü çatışmaya girme dahil her türlü aracı devreye sokabileceklerdir.

Bu ortamda zor kullanarak ve hileye başvurarak herkes herkese düşman olacak ve sürekli bir savaş durumunda yaşayacaklardır. Bu nedenle Hobbes'un ifadesiyle insan hayatı zorbalık, fakirlik ve sefillik üzerine kurulmuştur.

Hobbes'a göre bunun kısmî çaresi 'sosyal sözleşme'dir. Yani kişinin güvenliğini güvence altına almak için doğal özgürlüğünü bir egemen güce teslim etmesidir. Sadece bu egemenin gücüyle herkesin birbirine düşman olması önlenebilir (Parsons, 1982, s.97).

Parsons'a göre Hobbes'in sosyal teorisi saf faydacı bir nitelik taşır. İnsan eyleminin temelinde insanın hayvansal duyguları vardır. Bunlar farklı ve tesadüfi eylem amaçlarıdır. Yukarıda ifade edildiği gibi eşyanın kendi özünden elde edilebilecek iyi ve kötüler yoktur. Bu amaçları gerçekleştirmek için kişiler amaç-rasyonel davranır ve en etkili araçları seçerler. Fakat bu rasyonellik, aklın, duyguların hizmetinde olmasından dolayı sınırlı bir rasyonelliktir. Bu akıl sadece araç ve yollarla ilgilenir (Parsons, 1982, s.98).

1.2. Spencer ve Sözleşme

O zaman herkesin herkese düşman olduğu bir ortamda sosyal düzen ve uyum nasıl sağlanacaktır? Bu uyum İngiliz filozof Spencer'a göre ekonomik sözleşmeler yoluyla olur. Ünlü filozofa göre sosyal hayat aklın ürünü değildir, acil ihtiyaçların baskısı altında kendiliğinden oluşur. Spencer, insanların akıllarını kullanarak erdemli bir toplum kurulabileceğine inanmaz. Sosyal düzen ve dayanışmanın bireysel çıkarların kendiliğinden uyumlulaşmasından başka bir şey değildir. Tipik sosyal ilişki, her türlü düzenlemeden arınmış ve sadece bireylerin tamamen özgür inisiyatifinden kaynaklanan ekonomik bir ilişkidir.

Spencer, iş bölümünün birleştirici özelliğini sistemik mekanizma, yani piyasa olgusuna dayanarak açıklar. Piyasa, toplumun entegrasyonunu ahlaki ya da legal yasalar yoluyla değil, fakat fonksiyonel iç bağlantı ile eylemin toplam etkilerini uyumlulaştırma yoluyla yapar. Ancak burada başka bir soru gündeme gelir: Kutsaldan soyutlanarak sekülerleşen hayatta sözleşmenin, tarafları nasıl bağlayıcı olacaktır? Hobbes'tan Weber'e bu soruya verilen standart cevap modern hukukun zorlayıcı bir hukuk olduğuna atıf yaparak verilmektedir. Yani, yasaların devlet tarafından empoze edilen bir dışsal yasa olması ve

bunların çiğnenmesinin belli bir yaptırımı gerektirmesi olarak savunulmuştur (Parsons, 1982, s.116).

Parsons'a göre Durkheim, Spencer'in bu yaklaşımına katılmaz ve toplumsal birliği sadece iş bölümü yoluyla elde edilmesinin imkânsız olduğunu söyler. Ona göre şayet kişisel çıkar, insanları birbiriyle ilişkilendiriyorsa bu anlık bir ilişkidir. Bu ancak insanlar arasında dışsal bir ilişki kurar. İnsanlar arasında alışveriş durumunda her birey birbirinin dışında kalmaya devam eder, alışveriş biter bitmez iki taraf ta kendi ikametgâhına döner. Bu süreçte bilinç sadece yapay olarak devrededir; onlar ne birbirlerinin varlığına nüfuz eder ne de birbirine bağlılık hisseder. İş ilişkisinin derinliğine baktığımızda iş ilişkisinden ortaya çıkan toplam çıkarlar birliğinin aslında çelişkileri ve savaşları ertelediği ve gizlediğini görürüz (Parsons, 1982, s.116).

Bu nedenle dayanışma ile ahlaki sorumluluk arasında birebir ilişki vardır. Durkheim'e göre sosyal dayanışmanın organik şekli de mekanik dayanışma gibi değerler ve normlarla korunmalıdır. Mekanik dayanışmada bu kolektif bilinçle korunuyordu. Bu organik dayanışmada sistemik mekanizmalar yoluyla ikame edilemez.

Buna göre sosyal sistemdeki artan farklılaşma ile entegrasyon için etkili bağımsız ahlakiliğin gelişmesi arasında doğrusal ilişki olmalıdır. Fakat modern toplumlar farklı bir resmi yansıtır. Kompleks piyasa sistemindeki farklılaşma, organik dayanışmayı güvence altına alacak normatif değerleri üretmeden geleneksel dayanışma şekillerini imha etmiştir. Durkheim'in nazarında demokratik kamuoyu oluşumu şekilleri ve evrensel ahlakilik iş bölümünün neden olduğu entegrasyonsuzluğu karşılamaktan çok uzaktırlar. O, endüstri toplumunu anomi durumuna doğru ilerleyen bir toplum olarak görür (Habermas, 1982, s.116).

Parsons, toplumu, sosyal sistemin kültürel, toplumsal ve kişilik seviyeleri arasındaki uyumla karakterize edilen, dini temelli bir ahlaki düzen olarak kavrar. Parsons'a göre düzen sorunu maddi çıkarlar düzeyinde veya güç kullanılarak çözülemez; yani, genel düzen sorunu, gerçekte normatif yani ahlaki bir düzen yoluyla bütünleşme sorunudur (Fenn, 1970, s. 119).

Parsons, sosyal düzen ve dayanışmanın ne Hobbes'un öngördüğü gibi sosyal sözleşme ne de Spencer'in ileri sürdüğü gibi ekonomik sözleşmelerle sağlanamayacağını ileri sürer. Durkheim, Freud ve Weber'den geniş ölçüde yararlanarak, o, çok daha kapsamlı bir sosyal düzen teorisi üretir.

2. Parsons'ın Sosyal-Düzen Teorisi

Parsons, modern sosyolojiye çok sayıda katkısının yanında bunlardan en önemlisi insanın ebedî özlem ve taleplerini de teoriye dahil etmesidir.

2.1. Sosyal Teoride Nihai Amaçlar

Parsons'u pozitivist sosyologlardan ayıran özellik, pozitivist sosyologların 'teleoloji' olarak görüp itibarsızlaştırdığı bazı meseleleri çok önemseyip sosyolojide önemli bir kategori olarak değerlendirmesidir. Yani, onun, insanın sadece objektif yönlerini ve faydacı geleneğin yaptığı gibi çok somut kimi amaçlarını değil, aktif ve 'yaratıcı' özelliğini, iradesini, bilimsel bilginin kapsamı dışına çıkan 'nihai amaç' ve değerlerini de sosyolojinin kanunlarıyla değerlendirmeye almasıdır.

Parsons, sığ ve kaba pozitivismden şikâyetçidir. Çünkü ona göre radikal pozitivism sosyal ve beşerî bilimlerinin gelişmesini engellemektedir. Pozitivism, insanı sadece bir nesne olarak görmekte, onun irade, eylem ve akıl sahibi bir varlık olduğunu göz ardı etmektedir. Bu kaba pozitivism, insan davranışlarını, amaçları, idealleri ve değerleri açılarından izah etmeye yönelik her çabaya, pozitif bilimlerin metodolojik gereklerini karşılamayan bir 'teleoloji' olarak görüp itibarsızlaştırmaktadır. Pozitivist sosyologlara göre insan eylemleri amaçları açısından değil sadece 'nedenleri' ve 'şartları' açısından incelenmelidir.

Bu genel eğilime karşı olarak Parsons, insan davranışlarını 'nihai değer' ve 'nihai amaçlar'ın niteliklerini sosyolojik olarak değerlendirmeye yönelir. Parsons, amaç-araç ilişkisinin rasyonellikle bağlantısını, bunların ampirik olup olmadığını, bilimsel bilgiyle ilişkisini, ortak amaçlar setinin toplumun sosyal düzen ve bütünlüğü için önemini ortaya koymaya çalışır.

Bu konuda Parsons, analizine ilk olarak insan olgusunun pozitif bilimlerin konusu olan objektif objelerden farklı olduğunu vurgulayarak başlar. Ona göre pozitivist hareketin göze çarpan en önemli özelliğinden biri 'objektivizm' e referans yapma eğilimidir. Pozitivism cansız maddelerle ilgilenen doğa bilimlerinin modelini esas alır ve sosyal bilimlere de uygulamaya çalışır. Pozitivistler, dışsal gözlemcinin maddeler hakkındaki gözlem yöntemini beşerî bilimlerde de izleme eğilimindedirler. Bu nedenle sosyolojide incelenen insan da objektif bir nesne olarak incelenir. Oysa bu yöntem Parsons'a göre insanın sübjektif yönünü gözden kaçırmaya neden olur.

Parsons, bu dar ve basık bakış açısının ve dünya görüşünün insanla ilgili araştırmaları sınırlandırdığı ve engellediğini iddia eder. Çünkü insan, sadece biyolojik bedene sahip olan bir nesne değil, aynı zamanda amaç ve değerlere de sahip bir faildir. Amaçlar ve değerler objektif değil, sübjektif kategoridirler. Sübjektif eylem analizi ister istemez araç-amaç ilişkisi içerir (Parsons, 1982, s.77).

Bu nedenle Parsons, faydacı ve pozitivist ekonomistlerin yaptığı gibi insanı sadece kısa dönem çıkarlarını düşünen bir varlık olarak değil aynı zamanda ebedî hayatını da dikkate alan bir aktör olarak görür ve pozitivist sosyolog ve ekonomistlerin aksine insanın ebedî amaçlarını da sosyolojiye dahil eder. (Parsons, 1982, s. 76).

2.2. Sosyal Yapı-Din İlişkisinde Geleneksel Kaynaklar

Parsons, sosyal düzen ve dayanışmanın oluşmasında dinin rolünü, geleneksel sosyolojiden yararlanarak temellendirmeye çalışır. Bu konuda genel olarak Max Weber ve Immanuel Kant'tan yararlanır.

2.3. Weber ve Dinin Yönlendirici Gücü

Parsons, sosyal düzen teorisinde dinin rolünü kurgularken Weber'in dinin insanları yönlendirici gücü ile ilgili yaklaşımından ilham alarak kurgular. Parsons, Weber'in düşünceleriyle Heiderberg'te doktora yaptığı yıllarda tanışır. Hatta daha sonra Weber'in ünlü Protestan Etik adlı kitabını İngilizceye çevirir.

Weber'e göre din, kişilerin inanç ve tutumlarını belirlemede o kadar etkilidir ki bunu en açık şekilde Budizm'in tabilerinde 'mistik dünyadan kaçış' ve Kalvenizm'in 'asketik

dünyayı fethetme' inanç ve tutumunda yansıtmıştır (Habermas, 1987; Duran, 2017; Parsons, 1979/1980).

Parsons, Weber'in ilgili yaklaşımı olarak kendi teorisinde, aşağıda geniş olarak inceleyeceğimiz gibi, dinî inanç yapısının kültürü, kültürün sosyal yapıyı ve sosyal yapının bireylerin kişiliklerini ve davranışlarını belirlediği tezini geliştirir.

2.4. Kant'ta Aşkın Olanın Etkisi

Parsons'ın bu alanda derinden etkilendiği bir diğer filozof Kant'tır. O, özellikle Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi (Parsons, 1978, s.355-6) adlı kitabından ve onun insan bilgisinin oluşmasında ampirik duyu verilerinin yanında metafizik ve aşkın 'anlama kategorileri'nin de bilginin elde edilmesinde yapıcı bir unsur olduğu tezinden hareket eder (Parsons, 1978;Parsons, 1979/1980, s. 8).

Kendisinden derinden etkilenmesine ve tezinin özünü ondan almasına rağmen (Munch, 1981) Parsons, Kant'ın bir aydınlanma çocuğu olduğundan özellikle felsefe ve sosyolojiye Allah düşüncesinin dahil edilmesinde müteredit davrandığı, bu nedenle bu alanlarda ciddi bir boşluğun ortaya çıktığı ve o boşluğu kendisinin dolduracağını söyler (Parsons, 1978). Nitekim Parsons, söz ettiği boşluğu doldurmak için, aşağıda inceleneceği gibi, 'insanlık durumu' teorisine kâinatın Allah tarafından yaratıldığı ve kontrol edildiği görüşünü esas alan 'Telik Sistem'i dahil eder.

3. Dinin Sosyal Yapı Üzerine Etkisi

Parsons, dinin sosyal yapı üzerine etkisini geliştirdiği alt-sistemler setiyle açıklar. Düşünür, insan merkezli bir yapı geliştirir ve adına 'insanlık durumu' (human condition) adını verir. Bu sistemler yukarıdan aşağıya belli bir hiyerarşiye sahip a- telik sistem, b- insanî eylem sistemi c- insan organizması sistemi ve d-fiziksel-kimyasal ve biyolojik doğa sisteminden oluşur. Bu alt sistemleri de kendi içinde yine dört alt sisteme ayırır. Mesela insanî eylem sistemini; a-kültür, b-sosyal yapı, c-birey ve d-bireysel davranış alt sistemlerine ayırarak inceler.

Diğer alt sistem ilişkilerini başka bir çalışmaya bırakarak bu çalışmada sadece telik sistemle insan eylemleri ve insan eylemleri ile onun alt sistemleri olan kültür, sosyal yapı, kişilik ve insan davranışları alt sistemi ilişkilerini ele alacağız.

3.1. Sibernetik Teori ve 'İnsanlık Durumu'na Uygulanması

Parsons, insan eylem sistemini bir kontrol hiyerarşisi tarafından belirlenen sibernetik bir sistem olarak görür. Bu kontrol hiyerarşisinin alt ve üst olmak üzere iki kutbu vardır. Alt kutbunda, doğal, kimyasal, fiziksel, biyolojik unsurlar ve insan organizması yer alırken üst kutbunda doğal ve ampirik olmayan Nihâî Gerçeklik (Allah) yer alır. Bu kutupta yer alan bölümde Nihâî Düzen, Nihâî Kurtuluş, Nihâî Faillik ve Nihâî Amaç bulunur. Parsons, bunların tümüne 'Telik Sistem' adını verir. Habermas'a göre bu strateji, Tanrı'nın varoluşunu temel çıkış noktası olarak alan Geç Schelling'in "pozitif" felsefesinden farklıdır (Habermas, 1987, s. 253; Parsons, 1978, s.325).

Aşağıdaki şekilde sistemler seti verilmektedir.

Şekil.1. Toplum sisteminin alt sistemleri

TELİK SİSTEM	EYLEM SİSTEMİ
--------------	---------------

FİZİKİ-KİMYASAL SİSTEM	İNSAN ORGANİZMASI SİSTEMİ
------------------------	---------------------------

Alt Sistemler

TOPLUM SİSTEMİ	KÜLTÜR SİSTEMİ
BİREY SİSTEMİ	DAVRANIŞ SİSTEMİ

Eylem sisteminin alt sistemleri

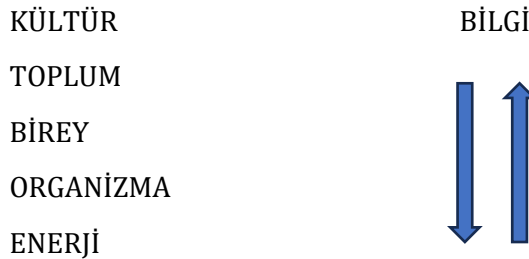
GÜVEN SİSTEMİ	SOSYAL TOPLUM SİSTEMİ
EKONOMİK SİSTEM	YÖNETİM SİSTEMİ

Chriss, 2007, s. 70-71

Sibernetik teori, bir eylem sisteminin birçok yapısal unsuru arasındaki ilişkileri düzenlemekle ilgilidir. Belirli denge şartları sürdürüldüğü sürece, "bilgi" açısından daha yüksek ancak "enerji" açısından daha düşük olan mekanizmalar, "enerji" açısından daha yüksek ancak "bilgi" açısından daha düşük olan mekanizmaları kontrol edebilir. Bunun anlamı, hiyerarşide en üstte yer alan sistem alttakiler üzerinde dinamikleştirici (potansiyellerini aktifleştirici) bir etkiye sahiptir, yani onların hareket alanlarını genişletir.

Bu yasaya en güzel örnek kaptan/gemi örneği olabilir. Çok büyük bir gemi (enerji) uzman bir kaptan tarafından kolayca yönlendirilip kontrol edilebilir. Parsons'ın bu konuda zikrettiği başka bir örnek binici/at örneğidir. Burada binici bilgiyi, at ise enerjiyi temsil eder. Binici atı uysallaştırarak ve binicilik tekniğini geliştirerek kendinden çok daha güçlü atı kontrol edip istediği istikamete sürebilir (Parsons, 1978). Buradan hareketle Parsons, İlahî bilgi, güç ve iradenin bilgi açısından nispeten daha zayıf olan diğer insan organizması ve fizikî-kimyasal-biyolojik sistemleri kontrol edip yönetebileceğini söyler. Sibernetik yasasının konumuz bağlamında işleyişi aşağıdaki şekil yardımıyla kolayca anlaşılabilir.

Şekil 2. Bilgi ve Enerji İlişkisi

Chriss, 2007, s. 70-71

İlgili şekillerde diğer sistemler bir kenara bırakılarak sadece insanî eylem sisteminin alt sistemleri olan kültür, toplum, birey ve insan organizması alınmıştır. Bunun anlamı kültür, hiyerarşinin en tepesinde bulunmakta ve bilgi yoğunluğunu temsil etmektedir. Aşağıya inildikçe bilgi yoğunluğu azalmakta, enerji yoğunluğu artmaktadır. En yüksek enerji de insan organizmasında bulunmaktadır. Dolayısıyla bilgi yoğun olarak bulunan kültür,

diğer alt sistemleri etkileme, kontrol etme, harekete geçirme kapasitesine sahiptir. İlgili yasanın sosyal düzene uygulanışı ile ilgili ayrıntılar aşağıda verilecektir. Burada konuyu tam anlayabilmek için telik ve insanî eylem sistemlerinin içeriklerinin kısaca açıklanmasında yarar vardır.

3.2. Telik Sistemin İçeriği

Yukarıda kısaca değinildiği gibi, telik sistem, Nihâî Gerçeklik, Nihâî Kurtuluş, Nihâî Düzen, Nihâî Faillik gibi alt sistemlerden oluşuyordu. Nihâî Gerçeklik, aktif, irade ve ilim sahibi, vahyeden bir ilah anlamına gelir. Nihâî Kurtuluş'a Weberyen anlamdaki teodise kavramı karşılık gelir. Teodise, başta sosyal düzen olmak üzere dünya hayatında karşılaşılan adaletsizlikler ve kötülükler ile kurucu inanç ilkeleri arasında tampon görevi görür.

Adaletsizlikler, ilahî düzen açısından ilahî hikmetle uzlaştırılabilir, ilahi bir varlık tarafından verilen cezalar olarak görülebilir, karşılığı çok değerli olan sıkıntılar olarak tasvir edilebilir veya mümkün olan her yerde insan kontrolü altına alınacak nesnelere veya olaylar olarak değerlendirilebilir.

Dini kültürün çok önemli bir unsuru 'kurtuluş' inancıdır. Kurtuluş beklentisi, bireylerin ve grupların ezelde belirlenmiş kaderleri olduğu düşünülen veya davranışları yoluyla kazandıkları varsayılan ödüllerle ilgili inançlarıdır. Felsefi kurtuluş nosyonları, dinin eyleme aşıladığı ideal amaç ve sistematik amaçlılık duygularını harekete geçirebilir (Weber, 1963). Ancak tüm kültürlerde kurtuluş beklentisi, eylemin belirli ideal amaçlarını kurucu inançlar çerçevesinde temellendirmek ve dini aktörlere hizmet edebilecekleri ilkeler konusunda duyarlılık vermek için çalışır. Kurtuluş beklentisi ayrıca, aktörlerin, yaşantı ve davranışlarının anlamlı bir sonuç doğuracağına dair güven duymalarını da güvence altına alır. Dinî kültürün sibernetik sisteminde kurtuluş beklentisi, nihai adalet inancından türetilmiştir.

Nihâî Düzen, dini kozmoloji olarak ifade edilir. Kozmoloji, nihai eylem ile anlamlı bir ilişki içinde olduğuna inanılan nesnelere ve olayların bütünü kapsar. Varlıkları nihâî yaratıcının eylemlerinin sergilendiği nesnelere ve olaylar olarak görür. Kozmoloji, evrenin veya kozmosun veya hayat çevresinin temel tasarımı açısından deneyimlenebilecek her şeyin etkinliğini ortaya koyar. Bu nihai anlamda kozmoloji, bir bilişsel bilgi biçimi değil, içsel, ilahi tasarımın kavranmasına dayanan bir kutsal "bilme" biçimidir. Kozmolojiler, kurtuluş beklentilerinin sibernetik kontrolü altında işlerler; ortaya çıkardıkları tasarımlar, aktörlerin nihai amaçları ve kaderleriyle tutarlı olmalıdır (Lidz, 1982, s.303-4).

Parsons telik sistemin temel unsurlarına inanmaya 'kurucu inançlar' adını verir. Bu inançlar sibernetik eylem hiyerarşisinde dini kültür sistemini oluşturur ve hiyerarşinin en yüksek noktasında konumlanır. Kurucu inançlar; yaratıcı, düzenleyici, kurtarıcı, vahyedici ve vaadlerde bulunucu bir ilah içeriğine sahiptir. Dini inançlar, aynı zamanda, bilişsel fikirler, edebi simgeleştirmeler ve pratik ahlakî inançlar için temel oluşturduğu gibi bireysel tutumlar, kişisel ve sosyal gerçeklikler için kültürel kalıplar da üretirler. Farklılaştırılmış eylem sistemlerinin birçok olumsuzluğuyla ilgili bu tür karmaşık temelleri korumak ve sürdürülebilmek için, dini inançların uyum ve denge sağlayıcı kapasitede olması gerekir. Bunlar yalnızca karmaşık statik düzen setleri olarak değil, hayat şartlarında ortaya çıkan

anlam problemlerine yaratıcı bir tepki olarak, orijinal yönelimler üretebilen üretken yapılar olarak görülmelidirler (Lidz, 1982, s.302)

Gerçekten toplumdaki ahlaki düzenin dini temeli, hiçbir sosyologda Parsons'ın sibernetik kontrol hiyerarşisi kavramından daha açık bir şekilde resmedilmemiştir. Bu tasavvurlar, insanın toplumdaki ve evrendeki yeri hakkındaki ampirik olmayan, varoluşsal fikirler gibi kültürel sistemin en genel yönlerine karşılık gelirler. Bu fikirlere, eylemin yönlendirildiği nihai amaçlara, örneğin nihai olarak arzu edilen toplum tipine ilişkin kavramlar dahildir. Ayrıca bu kültürel öğelere, toplumda önceliklerin belirlendiği ve toplumsal hedeflere yönelik araçların seçildiği standartlar gibi başka normatif öğeler de dahildir (Fenn, 1970, s. 123).

Doğal olarak burada önemli olan sosyal düzen ve dayanışmanın sağlanabilmesi için sibernetik hiyerarşinin sağlıklı işlemesidir. Şayet sibernetik hiyerarşi sağlıklı şekilde işliyorsa, bir toplumun üyeleri, hiçbir açık sosyal kontrol olmadan bile birbirlerine güvenebilirler; dayanışma içinde olabilirler (Fenn, 1970, s.123).

4. Dinî Kültürün Alt Sistemleri Etkileme Süreci

Yukarıda ifade edildiği gibi daha yüksek bilgi düzeyine sahip alt sistemler, bilgi açısından daha az zengin olan alt sistemlerde eylemi yönlendirme veya kontrol etme yeteneğine sahiptir. Bunu, daha yüksek bilgi ile donatılmış sistem, daha alt sistemlerde eylem sınırlarını tanımlayarak yaparlar. Mesela, genelleştirilmiş bir değerler sistemi, toplum fertleri arasında dayanışma oluşumu, hedef seçimi ve kaynak seferberliğinin sınırlarını tanımlar. Çünkü din tarafından üretilen kültür, toplum üyelerinin bağlı oldukları en genelleştirilmiş, şartsız sosyal idealleri ve ilkeleri oluşturur (Lidz, 1982, s. 291). Dini sembollerde içerilen anlamların yönleri, zaman ve mekâna, fiziksel öğelerin şemalarına, olgunlaşma, cinsellik ve ölümü temsil etmeye, sağlık ve hastalık duygularına ve böylece nihaî bir sentezleme için aşkın biçimlere kadar uzanır.

Parsons'a göre dinin genel eylem kompleksi, insanî eylem alt sisteminde birbirine geçmiş insanî tutum, birey, toplum ve kültürden oluşur. Bunlardan kültür alt sistemi, model koruma ve sürdürme fonksiyonunu yüklenir. Bu fonksiyonuyla kültür kişisel tutum, birey ve toplumu kontrol eder ve düzenler. Bunların her birinin de kontrol ettikleri kendi alt sistemleri vardır. Mesela bireysel tutum alt sisteminin alt sistemi düşünen akıldır. Akıl, sıradan hayvansal duyguların baskılarından özgürleşip, karşılaştığı olayları daha kapsamlı ve özlü şekilde akletmeye başlamasıyla fonksiyonunu yerine getirir. Böyle bir akıl hem otantik olarak neyin anlamlılığa sahip olduğu hem de ampirik olarak dünyayı nasıl kavrayabileceğimiz konusunda bize önderlik yapar. Bu tarz akıl yürütme ile kişi, sahip olduğu kültürün anlam dünyası sınırları içinde düşünür.

4.1. Dinî Kültürün Sosyal Değerler ve İdealleri Belirlemesi

Dini kompleksin başka bir bileşeni toplum alt sistemidir. Bu modelde toplum ahlakî toplum olarak alınır. En önemli niteliği sosyal değerler ve ideallere sahip olması, adalet ve yardımlaşma gibi ahlakî ilkeleri kurumsallaştırmasıdır (Lidz, 1982, s. 3001).

Geleneksel toplum yapılarından farklı olarak farklılaşmış modern toplumun çözmek zorunda olduğu en önemli problemler, kaynak tahsisi, güç ve prestij dağılımı ve gelirin adil bölüşümü gibi problemlerdir. Bunlar, kıt kaynakların, en azından toplumun genelinin kabul edebileceği standartlar altında nasıl dağıtılacağı ile ilgilidir. Bu nedenle paylaşılan kolektif

ve toplumsal değerler ve idealler son derece önemlidir. Bu çerçevede bireylerin egoist ve bencil duygu ve motivasyonlarla hareket etmemesi gerekir. Bunun için din tarafından şekillenen kültürün genelleşmiş ahlakî değerler ve ideallere dönüşmesi ve bunların sosyal yapıda kurumsallaşması gerekir. Sosyal yapıda kurumsallaşan değerler ve ahlakî ilkeler sosyalleşme yoluyla bireyler tarafından asimile edilir ve içselleştirilir. Şayet bu süreçte bir tikanıklık olursa toplumsal hayat kaosa sürüklenir (Parsons, 1962, s. 219).

Parsons, modern toplumun artan sosyal karmaşıklık sorunuyla nitelenebileceğinin farkındaydı. Sistematik olarak, sosyal düzenin ve bireyler arası dayanışmanın en iyi şekilde sibernetik olarak tasarlanırsa korunabileceğini düşünüyordu.

Fayda ve maddî çıkar gibi sosyal dünya için oldukça özel cazibe unsurlarının karakteri, sürekliliği çok az olan veya hiç olmayan rastgele tepkilerden başka bir şeye benzemeyecektir. Böyle bir durum, onun tarafından birleştirici olarak görülmez, çünkü bunlarla farklı aktörlerin uyum içinde hareket edebilmeleri mümkün değildir. Parsons, dayanışma ve fedakârlık gibi ahlakî ilkeler içselleştirilmeden, sosyal dünyanın, yalnızca kişisel tatmin elde etmek için biraraya gelmiş bireysel ve egoist tepkilerin kaba bir bileşiminden başka bir şey olmayacağına inanır.

Onun sosyal sistem versiyonunun özü, tüm kişisel eylemlerin kültürel olarak yapılanmış ve paylaşılan semboller sistemi olarak tanımlanmıştır.

Bir sosyal sistemde, normatif kültür, somut bir anlam içeriği verilerek ete kemiğe bürünür. Bir sosyal sistemin ayırt edici özelliği, toplumun üyelerine temel kültürel modelin belirli bir varyantını kabul etme zorunluluğudur.

Sosyal sistem ile kültürel sistem arasındaki iç içe geçme, bir taraftan sosyal sistem içinde bireyler arasında, diğer taraftan sistemler arasında dayanışmanın artmasına imkân tanır.

Sosyal sistemin belirli normatif idealleri kültürel sistem tarafından benimsendiğinde, diğer sosyal sistemlerin normatif talepleriyle çatışmayacak şekilde yeterince genelleştirilmelidirler. Bu şekilde, kültürel sistem, yalnızca entelektüel seçkinlerin ihtiyaçlarını değil, diğer çeşitli sosyal grupların ihtiyaçlarını da karşılayacak şekilde yorumlanmalıdır.

Bütün bunların yanında düzenin aynı zamanda aktörlerin özgürce eylem yapma kapasiteleriyle de uyumlu olması gerekir. Bunun yolu da normatif kültürün sosyalleşme süreci aracılığıyla bireylerin kişiliğinde içselleştirilmesidir (Munch, 1982, s.777).

Ona göre toplumsal eylemin ortak ilkelere dayanması gerekir. Çünkü bu standartların yokluğunda, meşhur Babil Kulesi'ne benzemeden etkileşimin nasıl ilerleyebileceğini hayal etmek zordur. Bununla birlikte, bu normların oluşturulma ve meşruiyet sağlama sürecini sorgulamak önemlidir. Buradaki kilit çıkarım, normların farklı şekilde meşrulaştırılabileceği ve bunun nasıl başarılı olduğuna dair bilginin, gelişen sistemin ontolojik statüsünü doğru bir şekilde anlamak için önemli olduğudur (Murphy, 1982, s.92).

Bu meşruiyet ihtiyacı sibernetik hiyerarşi ile karşılanır. Buna göre bu sistem, yukarıda ifade edildiği gibi, kişiliği; yüksek enerjili, düşük bilgili bir konuma yerleştirilmesi, ama aynı zamanda bilgi açısından yüksek ve enerji açısından düşük olduğu varsayılan

kültürel sistemle bütünleşmesini pratik olarak garanti eder. Yine, kişilik sadece sistemin harekete geçmesi için gereken enerjiyi üretirken, sosyal sistemin en iyi şekilde işlemesi için gerekli bilgilere sahip olma açısından kendine özgü yapılandırıldığı varsayılır (Murphy, 1982, s.296).

Dikkat edileceği gibi öngörülen sistemde kültür-sosyal yapı ve kişilik sistemlerinin iç içe geçmesi öngörülmektedir. İç içe geçen alt sistemler farklı niteliklere sahip olmakla birlikte bir sistemin öğelerinin diğerinin öğeleri haline gelebilmesini mümkün kılar. Bu şekilde gerçekleşen iç içe geçme olayından yeni bir kalite ortaya çıkar. Her bireysel eylem artık bu alt sistemlerin iç içe geçmesinin bir ürünü olarak görülür. Araçsal ve ahlakî normatif eylemin karşılıklı birbirine nüfuzu, normatif kültürün sosyal sistemde kurumsallaşmasını, idealler ve ahlakî değerlere dönüşmesini ve bu değerler ve ideallerin bireylerin sosyalleşme yoluyla kişilik sisteminde içselleştirilmesini gerektirir.

Bu karşılıklı birbirine nüfuz, bir taraftan eylem sistemini karakterize eden belirli değer kümesini korurken diğer taraftan değişimi de sağlar. Bu nedenle, bu değerler bütünü, belirli bir eylem sisteminin temel yapısını değiştirmek zorunda kalmadan yeni şartlara uyum sağlamasına izin verecek şekilde genelleştirilir. Burada genelleştirmeden amaç, sadece birey ya da belli bir grubun benimsemesi değil, toplumun büyük çoğunluğunun benimsemesi ve içselleştirmesidir. Sonuç olarak, toplumsal düzen, normatif bir kültürün sıradan bir sonucu olarak düşünülemez. Kültür, sosyal bir sistem içinde kurumsallaştırılmalıdır ve bu, onun bir dizi bağlayıcı yükümlülük olarak belirtilmesi gerektiği anlamına gelir (Munch, 1982, s.776).

4.2. İktisadî Gelişme ve Ahlak İlişkisi

Sibernetik hiyerarşinin en pratik örneği iktisadi ve ticari gelişme ile ahlak arasındaki iç içe geçme ve etkileşimde görülür. Burada pazar ve piyasa enerjiyi, ahlakî ilkeler ise bilgiyi temsil eder. Dolayısıyla ahlak, iktisadî gelişmenin içerik ve boyutunu belirleme kapasitesine sahiptir. Bu kapasiteden mahrum olması durumunda toplumda başarı güdüsü ve hedonizm egemen olur ve toplumu bunalıma ve açgözlülüğe sürükler.

Ticarî mübadele, sosyal sistemde eylem çerçevesini genişletme işlevini yerine getirir ve harekete geçirici bir etkiye sahiptir. Toplumsal sistemin bir alt sistemi olarak, bu etkiyi yalnızca, eylem imkânlarını halihazırda sınırlayan ve özel kazancın tek meşru biçimi olarak barışçıl mübadeleyi tesis eden bir toplumsal düzen çerçevesinde yapabilir.

Ekonomik sistemin yansıması olarak mübadele, sosyal sistemde eylem çerçevesini genişletme gücüne sahiptir. Kendisinin altında ve üstünde yer alan alt sistemleri dinamikleştirici bir etkiye sahiptir. Sosyal sistem içinde, bu sınırlama, kazanma ve başarı faaliyetinin kendisinden kaynaklanamaz. Aksine mübadeleyi yöneten ahlakî normatif kuralların kazanma ve başarı faaliyetine nüfuz etmesinden ve kuralların ihlal edilmesini yasaklamasından kaynaklanır. "Piyasa topluluğu", mübadelenin ve sosyal topluluğun iç içe geçtiği bölgede yer alır. Piyasa topluluğu, topluluğun rehberliğini açgözlü faaliyete taşır ve diğer yandan, mübadelenin dinamikleştirici etkisini topluluğa iletir.

Bu hem mübadele faaliyetlerinin hem de ahlaki düzenin genişlemesini mümkün kılar. Mübadele ve sosyal topluluğun bu iç içe geçmesi sayesinde, bir toplum hem ekonomik hem de ahlaki hale gelebilir ve bu iki alan arasındaki uyumsuzlukları azaltabilir. Uyumsuzluk, açgözlülüğün gelişimine topluluk bağlarının genişlemesinin eşlik etmediği

toplumlarda özellikle belirgin olacaktır. Bir tarafta ekonomik rasyonalite alanı başarıyı ve çıkarı öncelerken diğer tarafta kardeşlik ve dayanışma etiği alanı arasında ciddi bir gerilim ortaya çıkacaktır. Şayet dinî iktisat ahlakı bu gerginliği azaltıcı ve sınırlayıcı bir kapasitede olursa hem piyasa hem de toplumsal dayanışma ve kardeşlik sağlıklı bir ilişki içinde devam eder. Buna karşılık, ahlakî ilkelerin güçsüzleştirilmesi ya da açgözlülüğün önlenemez şekilde hayatı domine etmesi durumunda Weber'in öngördüğü yeni-putperestlik ve 'demir kafes' söz konusu olacaktır (Munch, 1982, s. 792).

Sonuç olarak bir taraftan piyasanın üretici güçleri kapsam ve derinliğini arttırırken dinî ahlakın harekete geçerek iktisadî gelişmenin meşruiyet sınırları içinde tutulmasını güvence altına almalıdır. Yani iktisat ahlakı, yeni durumları düzenleyecek ve kontrol edecek şekilde yeni nitelikler kazanmalıdır. İktisadi güçleri meşruiyet sınırları içinde başarılarını sürdürmeleri konusunda ikna etmelidir. Bu çerçevede, mikro ekonomik alanda firmalara üretim süreçlerinde çalışanları, tedarikçileri, hissedarları ve müşterilerinin bir aile olduğu, onlara güven vermesi gerektiği, onları yeni ürün geliştirme, pazara açılma, kapasite arttırma, sosyal ve fizikî çevreyle dostluk kurma konularında kılavuzluk yaparak iktisadî faaliyetlere sosyal bir boyut da kazandırmalıdır (Duran, 2016; Bowie, 1999).

Sonuç olarak sosyal düzenin sağlıklı şekilde oluşturulması ve devamı için ahlak ve piyasa gibi alt sistemlerin tek taraflı belirleme ve etkileme değil, karşılıklı belirleme ve etkileme süreçlerine özen göstermelidir. Tek taraflılık, bir taraftan piyasanın genişlemesini önler ve 'uzun dönemli sefalet dengesi'ne yol açarken diğer taraftan ultra mekanik ve açgözlü bir toplumun ortaya çıkmasına ortam hazırlar.

5. Dinî Kültürün Kişilik Sistemi ve Bireysel Eylem Sistemi Üzerine Etkisi

Parsons, insan eyleminin sosyal sistemin merkezinde olduğuna inanır. Buna göre, toplumsal aktörlerin yalnızca dış etkenler tarafından motive edildiğini değil, bunun yerine aktörün kendisi tarafından belirlendiğini ileri sürer. Parsons, eğer bireyler zorunluluk tarafından motive edilirse, bir sosyal sistemin sürdürülmesinin imkânsız olacağını iddia eder. Burada Parsons'ın bireysel eylem teorisini kısaca ele alalım.

5.1. Bireysel Eylem

Parsons'a göre genel olarak eylem teorisi, canlı organizmaların davranışlarının analizi için kavramsal bir şemadır. Kişiler bu davranışı, normatif olarak düzenlenmiş enerji harcaması yoluyla belli amaçlara ulaşmaya yönelik olarak tasarlarlar. Bu konuda dört önemli nokta vardır: (1) Davranış, belli amaçlara ulaşmaya yöneliktir. (2) Davranış çeşitli şartların imkân verdiği şartlar çerçevesinde gerçekleşir. (3) Normatif olarak düzenlenmiştir. (4) Enerji, çaba veya "motivasyon" harcamasını içerir. Parsons, bireysel eylem örnek olarak bir balıkçının balık tutmak için arabasına binip göle doğru hareket etmesi olayını verir. Burada amaç balık tutmaktır. Şartlar ve durumlar kullandığı araba, yol durumu, hava durumu vs.dir. Normatif ilkeler o gölde balık tutmasının meşru, ahlakî ve hukukî olup olmamasıdır. Aktörün enerji harcaması arabayı iyi kullanması, oltasını düzgün atması ve dikkat harcaması gibi faktörlerdir. Bunlar balık tutma eylemini ifade eder (Parsons, 1962, s.53).

Ona göre her eylemde aktör çeşitli nesnelere yönelmiştir. Bu nesnelere sosyal ve sosyal olmayan şeylerdir. Yönelindiği şey bir sosyal nesne ise eylemde sosyallik söz konusu olur. Bu durumda aktör, karşı aktör ya da aktörlerle belli bir eylem koordine edecek

demektir. Aktörün muhatap olduğu aktör veya aktörler ya onun duygusal olarak ilgilendiği (kateksis) nesne durumunda, ya da bilişsel anlamda dışsal bir gözlemci olan kendisi için ampirik veri durumundadır. Aynı durum muhatap aktörler için de geçerlidir. Bu sosyal karşılıklı ilişkide her iki aktör de birbirine paylaşılan sosyal ve ahlakî değerleri dikkate alarak davranırlar. Aksi durumda beraber eylem koordine etme teşebbüsü sonuçsuz kalır. Yani beraber ortaklaşa gerçekleştirmek istedikleri eylemler, toplumsal meşruiyet sınırları içinde kalmalıdır.

Karşılıklı ilişki sürecinde kültür tarafından sosyal yapıda kurumsallaştırılan değerler ve semboller, onların karar ve davranışlarını etkileyen ve sınırlayan ahlakî değerler olarak devreye girerler. Bunları taraflar, rafine edilmiş kalıplar olarak yanlarında hazır bulurlar. Yani bunlar 'sözleşmesiz sözleşmeler'dir (Parsons, 1962, s, 55).

Aktörün muhatap olduğu sosyal olmayan nesnelere de ya fiziki ya da kültürel nesnelere de. Fiziksel nesnelere, uzayda ve zamanda bulunan nesnelere; diğer aktörlerin yaptığı gibi aktör-özne ile "etkileşime girmeyen"; bilişsel, katektik ve değerlendirici yönelimin öznelere değil, yalnızca nesnelere oluşturular. Bunlar önemli araçlar, şartlar, hedef nesnelere, engeller veya önemli sembollerden oluşur. Kültürel nesnelere, yönlendirici nesnelere olarak alındığında yasalar, fikirler, inançlar ve düşünceler gibi kültürel geleneğin veya mirasın öğeleridir. Ayrıca bunlar, normatif ahlakî kuralları oluşturur (Parsons, 1962, s.58). Tüm bu süreçlerin sağlıklı işleyebilmesi için bireyin sosyalleşmesi gerekir.

5.2. Bireyin Sosyalleşmesi

Normatif kültürün yeni nesiller tarafında içselleştirilmesi, kurumsallaşma sürecinin tersine döndüğü bir süreçtir. Sosyalleşme sürecinde birey, ilk aşamada her şeyden önce, genelleştirilmiş toplumsal değerlere değil, normatif kültürün çekirdek ailede şekillenen bir formuna tabidir. Çünkü çocuklar ailesine çok güçlü bir sevgi ve saygı bağlarıyla bağlıdır ve bu bağlar aracılığıyla normatif kültürün ailede şekillenen bir varyantıyla muhatap olurlar ve onu içselleştirirler. Bir çocuğun tüm sevgi ve saygı kapasitesinin ebeveynleri tarafından absorbe edildiği ve ailenin geniş topluluktan izole yaşadığı aşırı durumda, çocuğun ailesinin rolüyle tamamen özdeşleştiğini görebiliriz. Bu durumda birey, genelleşmiş normatif kültürü aile dışındaki durumlarda bağımsız olarak kavrayamaz. Dolayısıyla bu durumda çocuğun sosyalleşmesi çok sınırlı düzeydedir. Aile sınırlarını aşmasıyla çocuk, aile dışındaki normatif kültürle yüzleşmeye başlar. Bu konuda arkadaşlık, okul ve başka ilişkiler sosyalleşmede son derece önemlidir. Bu süreçte çocuk daha geniş bir kültürü adım adım içselleştirir. Bu durumda birey, diğer aktörlerle yeni iletişim kurma ve dayanışmayla yeni eylemler koordine etmeye yetkin hale gelir. Öte yandan çocuk, aile dışında karşılaştığı ahlakî kültürel öğeler ve araçsal-rasyonel ilişkileri yorumlarken ciddi bir gerilim yaşar. Bir tarafta ahlakî dinî değerler, diğer tarafta çıkar ve maddî tatmine dayalı araçsal-rasyonel ilişkiler yer alır. Birey bu gerilimi aile içinde kazandığı tecrübeden yararlanarak hafifletebilir. Şayet birey, anne ve baba arasında sağlıklı bir iş bölümünün yaşandığı bir ortamda yetişti ise bu çıkmazı çok daha rahat aşabilir. Çünkü aile içinde anne genel olarak normatif duygusal, baba araçsal-rasyonel ilişki tarzını temsil ederler. Bununla birlikte kendi aralarında kaliteli bir dayanışmayı da sergileyebilirler. Bu tecrübe çocuğa her iki eğilimi birleştirip uyumlulaştırma kapasitesi sağlayacaktır (Munch, 1982, s.778). Sağlıklı bir ailede sosyalleşen birey hem duygusal, hem bilişsel hem de toplumsal norm ve değerleri dikkate alan üçlü bir yetiyle eylemlerini gerçekleştirmeyi başaracaktır.

5.3. Kişilik ve Eylem Saikleri

Parsons, sosyal düzen teorisini geliştirirken 'insan eylemi' sistemini esas alır. İnsanı da faydacıların varsaydığı gibi sadece çıkarını düşünen bir varlık olarak değil, çok sayıda faktörün belirlediği ve şekillendirdiği bir aktör olarak ele alır. Bu nedenle Parsons'ın analizleri, faydacıların insan tasavvuru gibi tüm insan varlığının tek bir bireye indirgenmesi olarak değil, her bireyin kendi özgür iradesiyle seçim yapıp eylemini belirlediği 'iradeci' bir temele dayanır. Ona göre insan eylemlerinin geri planında çok sayıda motivasyon ve saik bulunur. Burada saik, kişiyi yaptığı eyleme sevk eden temel nedendir. Bu saikler, failin eylemiyle ulaşmak istediği nesneyi çeşitli yönleriyle bilme arzusu (bilişsel), daha önceki tecrübelerine dayanarak onu duygusal olarak istemesi (katektik) ve arzusunu tatmin edecek nesnelere arasında bir öncelik/sonralık değerlendirmesi yapması ve gerçekleştireceği eylemin sonuçlarının sosyal değerlere uygun olup olmadığını değerlendirerek karar vermesi süreçlerini içerir. Bu süreçlerde sosyal ideal ve değerleri belirleyen dinî ve ahlakî değer yargıları da son derece önemlidir. Dikkat edileceği gibi ilgili saiklerden birinin ihmali eylemi sakat hale getirecektir. Mesela bilişsel saikin yokluğu kişiyi amaçladığı şeyin niteliği ve fayda derecesi hakkında bilgisizlik; duygusal saikin yokluğu, istemediği bir şeyi elde etmek için boşu boşuna çaba ve enerji harcama anlamsızlığı; değerlendirme saikinin yokluğu, nesne sıralamasında önemsiz olanın öncelenmesi ve en sonunda da ahlakî kriterlere ve sosyal değerlere müracaat saikinin yokluğu kişiyi meşru olmayan eyleme sürüklenme gibi sonuçlarla karşılaşmasına neden olacaktır (Parsons, 1962, s. 59).

Dikkat edileceği gibi zikredilen bilişsel ve duygusal süreç faydacı yaklaşımın öngördüğü süreçtir. Parsons bu iki sürece değer yargılarına başvurma saiki sürecini de ekler. Ona göre ahlakî değerlere başvurma saiki süreci ise, seçtiği eylem ya da eylemlerin sonuçlarının kendi kişilik sistemi ve ait olduğu sosyal toplumun değerleriyle hangi ölçüde uyuşup uyuşmadığını değerlendirme sürecidir (Swanson, 1953, s. 127-128)

6. Telik Sisteme Yöneltilen Eleştiriler

Parsons'un telik sistemine bekleneceği gibi çok sayıda itiraz edilmiştir. Burada bunlardan Habermas ve Lidz'in itiraz ve eleştirilerini vererek yetineceğiz.

6.1. Habermas ve Telik Sistem

Habermas, Parsons'ın teorisindeki içeriği tamamen benimsemekle birlikte doğa üstü olan telik sistemin ampirik alt sistemlerle aynı hizada değerlendirilmesinin bilimsel metodoloji ve mantığa aykırı olacağını; ayrı bir kategori olarak değil de inanç sisteminin kültürün içerisinde değerlendirilmesinin daha metodik olacağını ileri sürer. Hatta bu teoriyi yeniden düzenleyerek 'Hayat Evreni' (Life World) çerçevesinde sistematik hale getirir. Ona göre hayat evreninin temel bileşenleri; kültür, toplum ve kişilikten oluşur. Bu evren statik değil dinamiktir; kültürün sürekli yeniden üretilmesi gerekir. Bu da maddi yeniden üretim ve sembolik yeniden üretim olarak iki şekilde gerçekleşir. Birincisi teknolojik ve ekonomik bir içeriğe sahipken ikincisi tam da Parsons'ın telik sisteminin içeriğine tekabül eder. Aynı zamanda hayat evreninin sosyal bütünleşme ve yeni nesillerin sosyalleştirilmesi şeklinde iki fonksiyonu daha vardır. Kültürün sembolik yeniden üretilmesi teoloji, felsefe ve ticari olmayan sanatla gerçekleşir. Hayat evreninin kendisinin 'sistem' dediği para (ekonomi) ve bürokrasi (politika) tarafından kolonize edilmemesi durumunda sağlıklı işleyeceği ve toplumsal bütünlüğün, bireyler arası yardımlaşmanın, sorumluluk bilincinin sağlanacağı;

sosyalleşme sürecinde de iletişim kurabilir, güçlü aidiyete sahip yeni nesillerin yetişeceğini söyler. Hayat evreninin sistem tarafından kolonize edilmesi durumunda ise anlam kaybı, özgürlük kaybı, yabancılaşma/şeyleşme, anomi, bencillik, istikrarsız aidiyet, sosyal polarizasyon gibi patolojiler meydana gelecektir.

6.2. Parsons'ın Eylem Sistemi İletişim Eyleminin Kaynakları ve Geri Planıdır

Habermas'a göre Parsons'ın eylem sisteminin temel bileşenleri olan kültür, toplum, kişilik ve bireysel tutum, iletişim eyleminin kaynaklarıdır. Yani bu alt sistemler iç içe geçmiş tarzda beraberce iletişim eylemini üretirler. Ancak ilgili sistemin alt sistemleri olan kültür, toplum, kişilik ve bireysel tutum ve insanî eylem sistemi iletişim eylemini doğrudan belirler ve üretirken, telik sistem, fiziksel, kimyasal ve biyolojik alt sistemlerle insan organizması alt sistemi, iletişim eylemini doğrudan değil dolaylı yoldan üretirler. Habermas'ın telik sistemin iletişim eyleminin belirlenmesinde dolaylı bir etkiye sahip olması ile ilgili yaklaşımı onun iletişim eylemi ve din teorisinin gelişmesinde son derece önemlidir (Siebert, 1985, s. 297).

Habermas'a göre hayat evreni ile iletişim eylemi birbirine bağlı yapılardır. Çünkü ona göre iletişim eylemi kültürel bilgiye dayanır. Kültürel bilgi sosyalleşme süreciyle içselleştirilir. Dahası, iletişimsel eylem, hayat evreninin kaynaklarından (kültür, aile, ekonomi, yönetim ve dini örgütler dahil toplum, id, ego ve süper ego dahil kişilik ve davranış organizması gibi yapılardan) beslenir. İletişimsel eylem ile hayat evreni ilişkisi tek taraflı değildir, hayat evreni de iletişim eyleminden beslenir ve birbirini yeniden üretirler.

Ancak Habermas'a göre, tüm bunlar hayat evreninin eylem sisteminin, toplumun insan organizmasının metabolizma süreci aracılığıyla bağlandığı fiziksel-kimyasal-biyolojik doğa; insanın üreme süreçleri aracılığıyla bağlandığı insan organizmasının genetik yapısı gibi maddi temeli için geçerli değildir. Elbette sosyal süreçler, insan organizmasına ve insan gen materyalinin dağıtım süreçlerine olduğu kadar fiziksel-kimyasal-biyolojik doğaya da müdahale eder. Ancak fiziksel-kimyasal-biyolojik doğa ve insan organizması, hayat evreni veya eylem sistemi gibi, kendi yeniden üretimleri için iletişimsel eylem ortamına ihtiyaç duymazlar. İnsan eylemi, yalnızca fiziksel-kimyasal-biyolojik doğa ve insan organizması üzerinde, az ya da çok yapıcı ya da yıkıcı bir şekilde çalışır. Oysa, Siebert'e göre insanın ebedi kurtuluşu düşüncesinde Yahudi-Hristiyan mistizmine referans yapabilmek için teoriye telik sistemin de dahil edilmesi gerekir (Siebert, 1985, s.298-9).

6.3. Sekülerleşmiş Bir Toplumda Dinin Kültürü Belirlemesi İmkânsızdır

Ünlü sosyolog Lidz, Parsons'un ciddi şekilde karmaşık teorilerini belli bir uyum içine sokmak için ciddi çaba sarf etmiş bir düşünürdür. Birçok teoriyi anlaşılır kılmış, hatta Parsons'la bazı çalışmalara ortak imza atmıştır. Bununla birlikte o, özellikle sibernetik hiyerarşi teorisinde, Parsons'un dinin seküler kültürü belirlemesi ile ilgili yaklaşımına karşı çıkmış, kendisinin 'sekülerleşmiş ahlakî kültür' dediği bir tezi savunarak modern hayatta dinin kültürü belirleme kapasitesinin olmadığını ileri sürmüştür (Lidz, 1982, s.304).

Sonuç

Çalışmada ulaşılan sonuçları şöyle sıralamamız mümkündür:

Parsons, selefleri Kant, Weber ve Durkheim gibi düşünürlerden de ilham alarak modern sosyolojide yeni açılımlar yapmaya çalışmıştır. Bunlardan en önemlisi Kant'ın dinî

sektörü felsefe ve sosyolojiye dahil etme konusunda mütereddit davranırken, Parsons bunu eleştirmiş ve dini sosyolojiye dahil etmeye çalışmıştır.

Parsons, geleneksel ve modern iktisatçıların genel olarak kabul ettiği faydacılık yaklaşımına karşı çıkmış, sadece fayda tatmini saikinin sosyal düzen ve dayanışmayı sağlayamayacağını ileri sürmüştür. Buna karşılık iradeci bir eylem teorisi geliştirerek her bireyin farklı saikler ve motivasyonların etkisi altında kalabildiğini, nihai kararın yine aktör tarafından özgürce verildiğini iddia etmiştir.

Parsons, sosyal düzenin dinî ilkeler tarafından sağlanabileceğini göstermek için doğa bilimlerinin araçlarından da geniş ölçüde yararlanmış ve 'sibernetik hiyerarşi' tezini geliştirmiştir. Buna göre kültür, toplum, birey ve bireysel davranış alt sistemleri arasında kültürün belirleyici olduğu, dolayısıyla sosyal idealler ve değerlerin kültür tarafından belirlendiğini ispat etmeye çalışmıştır.

Parsons, sosyal değerlerin, sosyalleşme yoluyla kademeli olarak çocuklar tarafından asimile edildiği ve içselleştirildiğini, bu süreçte aile ve okula son derece önemli görevlerin düştüğünü vurgulamıştır. Aile dışında çocuklar diğerleriyle eylem koordinasyonu ve iletişimde paylaşılan değerlerin kılavuzluğunda hareket ettiği ve hazır formüllerle çalıştığını söyleyerek dinî kültür ve sosyal değerlere eylem süreçlerinde önemli görevler yükler.

Sonuç olarak Parsons, dinî kurucu inançların kültürü, kültürün sosyal değerler ve idealleri belirlediği ve onların toplumsal yapılar tarafından kurumsallaştırıldığı ve bu değerlerin sosyalleşme yoluyla çocuklar tarafından içselleştirildiği, böylece adalet, dayanışma, kardeşlik, fedakârlık ve güçlü aidiyet gibi nitelik ve ilkelerin sosyal düzenin sağlanmasını mümkün kıldığını öngörür.

Kaynakça/Bibliography

- Bowie, E. Norman (1999). *Business Ethics A Kantian Perspective*, Blackwell, Malden, Massachusetts. Malden, Mass: Blackwell Publishers.
- Chriss, James J. (2007). The Functions of the Social Bond. *Source: The Sociological Quarterly*. Vol. 48, No. 4 (Fall, 2007). pp. 689-712. Published by: Taylor & Francis, Ltd.
- Duran, B. (2017). *Din ve Kapitalizm*. Saarbrücken: Lap Lambert Academic Publishing.
- Duran, B. (2016). Hegemonik Rasyonelleşme-Sekülerleşmeye Bir Alternatif: Habermasyan İletişimsel-Rasyonelleşme. *ISSMC Hegemony Counter Hegemony/Hegemonya Karşı Hegemonya. 1. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Müslümanlar Kongresi Bildiriler Kitabı*. ed: A. Buluş, M. Birekul, F. Kaleci, R. C. Alkın. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi ve Konya Necmeddin Erbakan Ün.
- Fenn, R. K. (1970). The Process of Secularization: A Post-Parsonian View. *Journal for the Scientific Study of Religion*. Vol. 9, No. 2 (Summer, 1970). pp. 117-136, Published by: Wiley on behalf of Society for the Scientific Study of Religion.
- Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action*. Cilt:I, tr: Thomas McCarthy. Boston: Beacon Press,
- Habermas, J. (1987). *The Theory of Communicative Action*. Cilt:II, tr: Thomas MacCarthy. Boston: Beacon Press.
- Henderson, L. J. (1913). *The Fitness of the Environment: An Inquiry into the Biological Significance of the Properties of Matter*. New York: Macmillan.
- Henderson, L. J. (1917). *The Order of Nature: An Essay*. Cambridge: Harvard University Press.

- Lidz, V. (1982). *Religion and Cybernetic Concepts in the Theory of Action Source: Sociological Analysis*. Vol. 43, No. 4, Talcott Parsons on Religion, Winter, 1982, pp. 287-305, Published by: Oxford University Press.
- Munch, R. (1982). Talcott Parsons and the Theory of Action. II. The Continuity of the Development. *American Journal of Sociology*. Jan., 1982, Vol. 87, No. 4 (Jan., 1982), pp. 771- 826. Published by: The University of Chicago Press
- Munch R. (1981). Talcott Parsons and the Theory of Action. I. The Structure of the Kantian Core. *American Journal of Sociology*. Vol. 86, No. 4 (Jan., 1981). pp. 709- 739. Published by: The University of Chicago Press.
- Murphy, J. W. (1982). Talcott Parsons And Niklas Luhmann: Two Versions of The Social "System". *International Review of Modern Sociology*. Vol. 12, No. 2 (Autumn 1982). pp. 291-301.
- Parsons, T. (1982). On institutions and social evolution, *Selected Writngs*. (ed:Leon H. Mayhev). The Univesity of Chicago Press.
- Parsons, T. (1978). *Action Theory and the Human Condition*. Free Press.
- Parsons Talcott (1979/80). On Theory and Metatheory. *Humboldt Journal of Social Relations*. Vol. 7, No. 1 (Fall/Winter 1979/80), pp. 5-16. Published by: Department of Sociology, Humboldt State University .
- Parsons, T. ve Shils, E. A. (1962). *Toward a General Theory of Action*. Cambridge: Arvard University Press.
- Warner, R. S. (1981). Parsons's Last Testament, Reviewed Work(s): Action Theory and the Human Condition. by Talcott Parsons. *American Journal of Sociology*. Vol. 87, No. 3 (Nov., 1981). pp. 715- 721. Published by: The University of Chic